

*Д.С.Ходжимуратова,
ТДШУ таянч докторанти*

ЭРОН НОДАВЛАТ-НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИ ВА ЖАМҒАРМАЛАРИ МАМЛАКАТ “ЮМШОҚ КУЧ” ВОСИТАСИ СИФАТИДА

Аннотация. Мақолада XX аср охирида Эрон ташқи сиёсати прагматик тус олиши натижасида дунё ҳамжамияти нигоҳида ижобий имижини шакллантириш, миллий манфаатларини ҳимоя қилиш ва илгари суришда “юмшоқ куч” ресурсларидан кенг фойдалана бошлагани, шунингдек, бу борада Эрон нодавлат нотижорат ташкилотлари (ННТ) ва жамғармаларининг ўзига хос ўрни кўрсатиб берилган. Мақолада мазкур муассасалар ижтимоий, маданий ва диний йўналишларга ажратилган ҳолда уларнинг ташкил топиш тарихи, асосий мақсад ва вазифалари, Эрон ва хориждаги фаолияти ҳамда унинг самарадорлиги атрофида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар. Эрон, “юмшоқ куч”, ННТ, жамғарма, Али Хоманейи, “Саъдий” фонди, “Фаробий” жамғармаси.

Аннотация. В статье рассмотрено, в конце XX века в результате прагматичного характера внешней политики Ирана он стал широко использовать ресурсы «мягкой силы» для создания положительного имиджа, защиты и продвижения его национальных интересов в глазах мирового сообщества, а также, уникальная роль иранских неправительственных некоммерческих организаций (НПО) и фондов в этом отношении. Анализируются история создания, основные цели и задачи этих учреждений подразделяя их на гуманитарные, культурные и религиозные направления, а также, их деятельность и эффективность в Иране и за рубежом.

Ключевые слова. Иран, «мягкая сила», НПО, фонд, Али Хаменеи, фонд «Саади», фонд «Фараби».

Annotation. The article shows that at the end of the twentieth century, as a result of the pragmatic nature of Iran's foreign policy, it began to make extensive use of “soft power” resources to create a positive image, protect and promote its national interests to the world community, also, the unique role of Iranian non-governmental non-profit organizations (NGOs) and foundations in this regard. The history of creation, the main goals and objectives of these institutions are thoroughly analyzed, dividing them into social, cultural and religious directions, as well as, their activities and effectiveness in Iran and abroad.

Keywords. Iran, “soft power”, NGOs, foundation, Ali Khamenei, Saadi Foundation, Farabi Foundation.

1990-йиллар бошидан Эрон жамғармалардан давлат ташқи сиёсатининг “юмшоқ куч” воситаси сифатида, шунингдек, ички сиёсатда Эрон режимининг қонунийлигини мустаҳкамлашда самарали фойдаланиб келинмоқда. Жамғармалар Эрон “юмшоқ куч”ининг муҳим ва самарали институтлари

ҳисобланади. Жамғармаларнинг Эрон раҳбарияти билан ўзаро яқин муносабатда эканлиги уларнинг мавқеи ошишига хизмат қилади. Қайд этиш лозимки, жамғармалар диний уламолар етакчилигида ислом республикаси тузилгунга қадар шоҳ ҳукмронлиги даврида ҳам нафақат мамлакат ичида хорижда ҳам фаолият юритган. Хусусан, 1964 йилда ташкил этилган “Фарҳанг” (Маданият) ҳамда 1971 йилда таъсис этилган “Фирдавсий” жамғармаларидан Паҳлавийлар сулоласи даврида шоҳ Муҳаммад Ризо Паҳлавий мафкурасини тарғиб қилишда фойдаланилган¹.

Эрон жамғармаларининг самарадорлиги Али Акбар Ҳошимий-Рафсанжоний ва Муҳаммад Хотамий президентлиги даврида анча ошди. 2000-йилларга келиб жамғармалар Ғарб мамлакатларидаги холдинглар сингари туризмдан тортиб саноатгача бўлган кўплаб соҳаларда жадал фаолият олиб борди. А. Ҳошимий-Рафсанжоний ва М. Хотамий даврида либераллаштириш ва хусусийлаштиришдан энг кўп фойда кўрган муассасалар ҳам жамғармалар бўлди. Ўз навбатида жамғармалар ана шунинг учун ҳам ислохотчиларни қўллаб-қувватлаган дейишимиз мумкин. Маҳмуд Аҳмадинажод президентлиги даврида жамғармаларнинг мавқеи аввалгидан пасая борди. Бунга М.Аҳмадинежоднинг жамғармалар фаолиятини танқид қилгани сабаб бўлди. Жамғармалар ва президент М. Аҳмадинажод ўртасида келишмовчиликлар юзага кела бошлади². Олий раҳбар Али Хоманеий жамғармаларнинг муҳимлигини билсада, лекин улар мўътадил ислохотчилар тарафдори бўлгани учун жамғармалар мавқеини оширишни истамасди. Эрон сиёсатида “консерваторлар ва реформаторлар” рақобати инobatга олиниб, ислохотчи Ҳасан Руҳоний президентлиги даврида жамғармалар самарадорлиги ошиши кутилган эди. Ҳ.Руҳоний 2013 йилги президентлик сайлов олди кампанияси чоғида “Эронга “юмшоқ куч” керак”лигини алоҳида таъкидлаб ўтди³. XX асрнинг иккинчи ўн йиллигидан бошлаб Эрон сиёсатчилари томонидан “юмшоқ куч” мамлакат ташқи сиёсатининг асоси деб қаралди ва бу давр Эрон ННТ ва жамғармалари фаолияти анча фаоллашганини кўрсатади.

Эронда 120 дан ортиқ жамғармалар мавжуд бўлиб⁴, уларни юритаётган фаолиятидан келиб чиқиб, мақолада уч гуруҳга: гуманитар, диний ва маданий йўналишларга ажратган ҳолда тадқиқ этишга ҳаракат қилинди.

Жамғарма концепцияси одатда ислом цивилизациясида “ёрдам” ва “хайрия” сўзлари билан таърифланади. Шундай экан, жамғармаларнинг энг биринчи вазифаси аҳолига хизмат кўрсатиш, қийин пайтларда одамларга ёрдам кўрсатиш ва муаммога дуч келганларнинг мушкулотини аритишдир. Шу нуқтаи назардан,

¹ Ahmad Tafazzoll. Bonyad-e Farhang-e Iran. // Encyclopaedia Iranica. <http://www.iranicaonline.org/articles/bonyad-farhang-iran>

² Jesse Eric. Forecasting the Future of Iran: Implications for US. Strategy and Policy. – Santa Monica: Pardee Rand Graduate School, 2011. – P. 96.

³ Akbarzadeh, Shahram, and Dara Conduit, eds. Iran in the World; President Rouhani’s Foreign Policy. - New York: Palgrave Macmillan, 2016.

⁴Беккин Р.И., Исламская экономическая модель и современность, Исламская экономическая модель и современность. Марджани, - Москва: 2010. - С.142.; Сам себе бонияд. 3 июня 2009. [Электрон ресурс] URL: <https://republic.ru/posts/9493>

Эронда инсонпарварлик ёрдами доирасида бир қанча таниқли жамғармалар мавжуд бўлиб, улар умуминсоний ахлоқий қадриятларни эътироф этиш орқали ўз юртида ва хорижда қийинчиликка учраган одамларга ёрдам бериб, одамларнинг ҳурмати қозонади. Бундан ташқари, инсонпарварлик ёрдами жамғармалари мамлакатнинг ижобий имижини яратишга, шунингдек, Эрондаги мавжуд тузумнинг легитимлигини таъминлашга ҳам хизмат қилади.

Ислом инқилоби эҳтиёжмандлар жамғармаси, Имом Хумайний Мадад қўмитаси ва “Баракот” жамғармаси одатда инсонпарварлик ёрдами ташкилоти сифатида фаолият юритади. 1992–1997 йилларда Тожикистонда бўлган фуқаролар уруши пайтида Имом Хумайний мадад қўмитаси тожик халқига қўмаклашган⁵. Фуқаролар уруши тугаганидан кейин жамғарма Тожикистонда шифоҳоналар ва маданият марказлари очилишини қўллаб-қувватлаган⁶. Бу жамғармалар аввалига инсонпарварлик ёрдамини етказган бўлса, кейинчалик эса ушбу минтақаларда Эроннинг таъсирини кучайтиришга хизмат қилади.

Олий раҳбар Рухуллоҳ Хумайний фармони билан ташкил қилинган Ислом инқилоби эҳтиёжмандлар жамғармаси 1980 йилда “Мазлумлар жамғармаси” деган қисқача ном билан танилиб, Паҳлавийлар сулоласи ва унинг издошлари мулки мусодара этилган ҳолда, ушбу муассасага ўтказилди. Ҳозирда Эрондаги энг бой жамғармалардан ҳисобланиб, Эроннинг “юмшоқ куч”ини тарғиб қилувчи мафкуравий кенг қўламли ташаббусларни қўллаб-қувватлайди. 2003 йили АҚШ томонидан Ироққа ҳужум қилинганидан кейин Ислом инқилоби эҳтиёжмандлар жамғармаси Ироққа кириб келган Эрон фондларидан биридир. Мазкур муассаса Ироқни қайта тиклаш мақсадида кўплаб инсонпарварлик ишларини амалга оширди.

Эроннинг инқилобдан аввал Паҳлавий жамғармаси деб аталган яна бир инсонпарварлик ташкилоти бўлмиш “Алавий” фонди 1958 йилда ташкил этилган. 1987 йили жамғарма Техронда нотижорат ташкилот сифатида рўйхатга олинган. 2005 йилга келиб “Алавий” жамғармаси хайрия фаолиятини бошлади. Жамғарманинг эълон қилган мақсади мазлум ва камбағалларнинг моддий ва маънавий ҳаётини яхшилашдир. Шунингдек, АҚШда яшовчи эронликларга ва бошқа маданият вакилларига ислом дини, форс маданияти моҳиятини тушинтирувчи етакчи ташкилот сифатида танилган. Кеннет Р. Тиммерман тадқиқотига кўра, жамғарма АҚШда Эрон ғояларини тарқатиш марказига айланган⁷. “Алавий” жамғармасининг энг муҳим молиявий ташаббусларидан бири университетларга хайр-эҳсон қилиш орқали форс тили ва маданияти ўргатилишини қўллаб-қувватлашдир. 1990-йиллардан бери жамғарма АҚШ ва Канаданинг кўплаб муассасалари билан форс тили, маданияти ва цивилизацияси бўйича ўқув курслари ва дастурлари, шунингдек, университетларда кафедралар

⁵ Sebastien Peyrouse, Ibraimov S. Iran’s Central Asia Temptations // Current Trends in Islamist Ideology. – 2010. – V 10. [Электрон ресурс] URL: <https://www.hudson.org/research/9808-iran-s-central-asia-temptations>

⁶ Mark Vinson, Iranian Soft Power in Tajikistan: Beyond Cultural and Economic Ties // Eurasia Daily Monitor Volume: 9, Issue: 52, 14 March 2012, <https://jamestown.org/program/iranian-soft-power-in-tajikistan-beyond-cultural-and-economic-ties/>

⁷ Alavi Foundation in Focus, Alavi Foundation, <http://alavifoundation.us/our-history/>

ташқил этиш борасида ҳамкорлик қилиб келмоқда. Шу билан бирга, турли университет ва коллежлар қошида очилган тил ўргатиш курсларини маблағ билан таъминлаган”.

Маданий йўналишдаги Эрон жамғармалари одатда мамлакатнинг умумий тарихи, маданияти ва форс цивилизациясини ифодаловчи тил ва адабиёт элементларига эътибор қаратади. “Саъдий” ва “Форобий” жамғармалари Эроннинг ана шундай дунёвий кадриятларини тарғиб қилиш борасида фаолият кўрсатмоқда.

“Саъдий” жамғармаси Хорижда форс тили ва адабиёти соҳасида таълим ва илмий-тадқиқот хизматларини кўрсатиш мақсадида 2012 йилда ташқил этилиб, жамғарманинг асосий мақсади форс тилини халқаро миқёсда оммалаштиришдан иборат. Жамғарма Эроннинг дунёдаги маданият марказлари ва одатда хорижий университетларда фаолият юритадиган форс тили ўқув курсларини ташқил қилади. Шу жиҳатдан, у Германиянинг Гёте, Хитойнинг Конфуций ва Туркиянинг Юнус Эмре институтлари билан фаолияти ўхшашдир. Шунингдек, Тожикистон, Покистон ва Ҳиндистонда жамғарма ўзининг “Форс тилини ўқитиш маркази”га эга⁸. Дунёнинг 340 та университетида форс тили ўргатилади. Бундан ташқари, 70 га яқин ваколатхоналарда 10 минг киши форс тилидан сабоқ олади. “Саъдий” жамғармаси ушбу муассасаларнинг барчасини қўллаб-қувватлайди⁹.

Мазкур фонд форс тили ўқитувчилари малакасини ошириш, зарур ўқув адабиётларини яратиш билан бирга ҳар йили чет элликлар учун форс тилини ўқитиш бўйича ўқув курслари ва махсус дастурлар ташқил этади.

“Саъдий” жамғармаси фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

1. Турли таълим босқичлари ва курслари учун форс тили ва адабиётини интенсив ва чуқур ўқитишнинг янги услубларини ишлаб чиқиш;
2. Хорижий мамлакатларда форс тили ва адабиётини ўқитиш ҳамда тарғиб қилиш мақсадида ўқув курслари, махсус дастурлар, ўқув ва тадқиқот марказлари, шунингдек, интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали масофавий таълим тизимини яратиш ва ривожлантириш;
3. Эрон ва хорижда форс тили ва адабиёти ўқитувчилари малакасини ошириш учун махсус ўқув курсларини ташқил этиш;
4. Эроннинг филолог педагог кадрларини хорижий давлатларга форс тилини ўқитиш бўйича волонтер ўқитувчи сифатида юбориш;
5. Эроннинг хориждаги тил ва маданият марказларида форс тили ўқитишни қўллаб-қувватлаш мақсадида форс тили бўйича ўқув адабиётлари ва дастурларини ишлаб чиқиш;
6. Хорижлик талаба ва ўқитувчиларга форс тили ва адабиёти бўйича таълим ва тадқиқот грантларини тақдим этиш;

⁸ بنيادی سعدی چیرا به وجود آمد و چی می‌کوند؟

<http://www.saadifoundation.ir/fa/contents/aboutus/SaadiFoundation/History//>
⁹ برنامہ‌های هشتاد و چهارمین دوره دانش‌افزایی زبان فارسی تشریح شد-<https://www-mehrnews->

7. Форс тили ва адабиёти бўйича минтақавий ва халқаро фан олимпиадаларини ўтказиш, шунингдек, тил малакаси стандартини ишлаб чиқиш;

8. Хорижий нодавлат ташкилотлар, яъни таълим марказлари билан форс тили ва адабиёти бўйича ҳамкорлик қилиш;

9. Дунёнинг турли давлатларида форс тили ва адабиёти бўйича турли ўқув муассасалари, клублар ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлаш.

“Саъдий жамғармаси нафақат чет элликларга, балки хорижда истиқомат қилувчи, асли келиб чиқиши эронлик бўлган болалар, ёшлар ва катталарга, шунингдек, хорижда туғилиб, улғайган одамларга ҳам форс тилини ўргатишга ҳаракат қилади”¹⁰. Бошқача айтганда, жамғарма форс тилини ўргатиш орқали “юмшоқ куч” билан хориждаги эронликларга таъсир ўтказади.

“Форобий” жамғармаси Эрон киносини тарғиб қилиш орқали Эроннинг ижобий қиёфасини яратиш мақсадини қўзлайди. Ушбу жамғарма халқаро кинофестиваллар ташкил қилади, давлатнинг “юмшоқ куч” воситаларидан бири ҳисобланган фильмлар орқали дунёни Эрон кадриятлари ва анъаналари билан таништиради. Шу ўринда, Эрон нафақат хорижда ўтказиладиган кинофестивалларда қатнашмоқда, балки ўзи ҳам мазкур тадбирлар ҳамда бошқа давлатларда Эрон киноси кунларини ташкил қилишга киришди. Масалан, Лондон–Эрон кинофестивали, Сидней, Цюрих, Кёльн, Париждаги Эрон фильмлари фестивали ҳамда Эрон фильмларини оммалаштириш учун “юмшоқ куч” сиёсатини юритишга хизмат қилувчи бошқа тадбирларни келтириш мумкин¹¹. Ҳар йили маълум ҳудудларда ўтказиладиган кинофестиваллардан ташқари, “Форобий” жамғармасининг “Эрон фильмлари ҳафталиги” тадбири вақти-вақти билан турли мамлакатларда ўтказилади. Одатда бу тадбир Эрон маданияти ҳафталиги билан бирга ташкил этилади. Масалан, 2016 йил март ойида Қозоғистоннинг Олмаота шаҳрида “Эрон фильмлари ҳафталиги” ўтказилгани ҳам фикримизнинг далилидир¹².

Эрон исломий кадриятлардан “юмшоқ куч” элементи сифатида фойдаланади. Бу борада, Эрон “Ислом иттифоқи” дискурсидан давлат манфаати йўлида муваффақиятли фойдаланмоқда. Ислом маданияти ва алоқалари ташкилоти, “Аҳл ал-байт” ва Ислом мазҳабларини яқинлаштириш бутунжаҳон уюшмаси ана шу мақсадлар доирасида фаолият олиб боради. Бу муассасалар фаолияти ислом бирлиги, шиа мазҳабини англашга эътибор қаратувчи, фикр алмашиш муҳитини яратувчи конференция, симпозиумларни ўз ичига олади. Юқорида келтирилган институтлар Эрон ташқи сиёсатида халқ дипломатиясининг асосчилари сифатида ажралиб туради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, Эрон ислом республикасидаги мазкур нодавлат нотижорат ташкилотлар ва жамғармалар янгилик бўлмай, балки Эрон шоҳи давридаги норасмий институтлар давомчилари ҳисобланади.

¹⁰ Goals & Responsibilities // Saadi Foundation. [Электрон ресурс] URL: <https://saadifoundation.ir/en/page/261/history>

¹¹ Festival Profile, FIFF // <http://fajriff.com/en/festival-2017/festival-profile/>

¹² Иранское кино в Казахстане: неделя будет интересной, Mini. 26 Mart 2016, <http://www.minimagazine.kz/iran-cinema/>

Мазкур муассасалар Эрон ташқи сиёсий фаолиятида муҳим ўринга эга ва сезиларли таъсир кўрсатган ҳолда, Эрон “юмшоқ кучи”нинг воситаси бўлиб хизмат қилади. Жамғармаларнинг инсонпарварлик, хайрия, маданий ва мафкуравий тарғиботи, шунингдек, оммавий ахборот воситалари соҳасидаги кенг кўламли фаолияти уларни Эрон “юмшоқ куч” сиёсатининг кучли генераторига айлантirmoқда. Ушбу жамғармалар Эрон Олий раҳбаригагина бўйсунishi ҳамда давлатнинг ташқи сиёсий фаолиятига доир қарорларини қабул қилишда иштирок этувчи нуфузли шахслар билан алоқаси уларни мамлакат ташқи сиёсати кун тартибига таъсир эта олиш қобилияти кафолатлайди.